

Życie i działalność tej wybitnej postaci wciąż czekają na pełne opracowanie.

Polskie publikacje dotyczące biografii Seraji Szapszała

<http://www.anuodai.lt/paieska/vaizdas.php?Vid=7416&Aid=3955>

Seraja Szapszał w Parku Bernardyńskim (lit. Sereikiškių parkas), Wilno 1955 r.
Fot. Pranas Kulikauskas

Niejako uprzedzając przypadająca w końcu ubiegłego roku 50. rocznicę śmierci Hadży Seraji Szapszała (1873–1961), ukazały się drukiem dwa opracowania dotyczące życia i dokonań tej wybitnej postaci. Ich autorem jest krakowski historyk Stefan Gąsiorowski, autor znany z obszernej monografii poświęconej dziejom ludności karaimskiej w epoce nowożytnej *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV-XVIII wieku*. Tym razem badacz ten zajął się czasami znacznie nowszymi, skupiając się na zagadnieniu biografii karaimskiego orientalisty, dyplomaty i duchownego. Jego wczesnemu okresowi życia poświęcił Gąsiorowski artykuł *Między Rosją, Persją i Turcją. Życie i działalność Seraji Szapszała w latach 1873–1927*. Pierwotnie tekst ten został wygłoszony przez autora podczas III Konferencji Turkologicznej odbywającej się w Krakowie w 2009 r. Nieznacznie rozszerzony, został opublikowany w tomie pokonferencyjnym *Od Anatolii po Syberię*¹.

Ten sam historyk jest również twórcą hasła biograficznego Szapszała zamieszczonego w nowowydanym 47. tomie „Polskiego słownika biograficznego”. Autor biogramu świadomie skoncentrował się w nim na okresie wileńskim życiorysu Szapszała, tj. latach 1928–1961. Tym samym obie publikacje uzupełniają się chronologicznie i tematycznie wzajemnie dopełniają. Stefan Gąsiorowski wykorzystał istniejącą w dyspozycji literaturę przedmiotu oraz źródła archiwalne, choć te ostatnie w sposób niewyczerpujący. Dla pełnego obrazu życiorysu Szapszała niezbędna jest bowiem staranna kwerenda, przeprowadzona w archiwach nie tylko Polski i Litwy, ale również Rosji, Ukrainy, Turcji i Iranu. Jeśli chodzi o zestawioną bibliografię to daje się zauważyć brak kilku istotnych opracowań, zwłaszcza rosyjskojęzycznych. Przykładowo wymienić należy artykuły A. Kalfy, O. Petrow-Dubinskiego, N. Ter-Oganowa czy I. Zajcewa. W konsekwencji stosunkowo mało znanymi dla polskiego

czytelnika są nie tylko lata spędzone przez Szapszała w Persji i Turcji, ale również okres jego życia w przedrewolucyjnej Rosji. Wiele zaś szczegółów pozostaje wciąż ze znakiem zapytania w tle. Tak jest między innymi z miejscem jego urodzenia. Choć sam Szapszał w spisanych życiorysach podawał Bachczysaraj, niektóre opracowania wskazują na położony kilkanaście kilometrów na północ od miasta tatarski przysiółek Ojsunkoj jako miejsce, gdzie przyszedł on na świat. Nie jest to wykluczone, gdyż tam właśnie znajdował się, należący do jego ojca, chutor wraz ze stadniną koni oraz sadami owocowymi położonymi w dolinie rzeki Ałmy. W rękach rodziny Szapszałów pozostawał jeszcze w 1915 r. Kwestia rzeczywistego miejsca narodzin Seraji Szapszała pozostaje zatem wciąż do wyjaśnienia. Nie mniej niejednoznaczne są początkowe lata jego życia. Prawdopodobnie począwszy od 1880 r. jako 7-latek uczęszczał do karaimskiej szkoły religijnej przy kienesie w Bachczysaraju. Zdobył tam m.in. umiejętność czytania i pisania – obok karaimskiego – w języku krymsko-osmańskim. Wedle niektórych autorów jego nauka miała tam trwać aż do 1884 r. Zdaniem natomiast Borysa Eliaszewicza, rodzina Szapszałów już po roku jego edukacji miała się przenieść do Symferopola. W tamtejszym mid-raszu, pod okiem zasłużonego pedagoga, kaznodziei i uczonego Samuila Pigita, Seraja kształcił się w przedmiotach wykładanych w języku karaimskim i hebrajskim.

Trudno dziś jednoznacznie określić, która z tych wersji była prawdziwa. Faktem jest, że jako 11-latek opuścił Krym, udając się w 1884 r. do Petersburga celem dalszej edukacji. Jednakże słaba początkowo znajomość rosyjskiego, a następnie przekroczonej bariera wiekowa, stanęły na przeszkodzie realizacji zamiaru wstąpienia do elitarnego korpusu kadetów. Ostatecznie dzięki pomocy starszego brata, właściciela renomowanej stajni koni wyścigowych, Seraja Szapszał ukończył peter-

sburskie gimnazjum prowadzone przez Jakowa Gurewicza. Czas uniwersyteckich studiów nad filologiami orientalnymi (turecki, perski, hebrajski) prowadzonych nad Newą w latach 1894–1899 niewątpliwie ukształtował jego osobowość i wytyczył kierunek przyszłych zainteresowań naukowych. Postacią, która odegrała znaczący wpływ i utarowała młodemu orientaliście drogę do rosyjskiego ministerstwa spraw zagranicznych był generał-major lejbgwardii Sultan Gazi-Wali chan z rodu książąt kazachskich. Od 1890 r. był on niekwestionowanym liderem społeczności narodów tureckich w stolicy Rosji. Szkoda, że autor polskich opracowań biograficznych pominął milczeniem tę interesującą postać. Nie dotarł również do wspomnieniowego artykułu Szapszała, poświęconego postaci jego ówczesnego wykładowcy języka perskiego, prof. Walentina Żukowskiego. Ten niewielki objętościowo tekst zawiera także interesujący opis korespondencji Szapszała z Żukowskim, pochodzącej z okresu pobytu w Tebryzie. Przynosi on szerzej nieznanym badaczom biografii Szapszała materiał źródłowy.

Najwyraźniej S. Gąsiorowski nie czuł się zbyt pewnie omawiając perski okres jego życiorysu. Zdają się to potwierdzać użyte kilkakrotnie przez autora opracowań zwroty „prawdopodobnie”. Tymczasem w świetle zachowanych dokumentów archiwalnych oraz tekstów wspomnieniowych, zarówno data przybycia do Persji w styczniu 1901 r., jak i uzyskanie przez Szapszała w 1907 r. tytułu doradcy perskiego szacha oraz statusu ministra jego dworu, są potwierdzone. Trudno natomiast zgodzić się ze stwierdzeniem autora, że Szapszał „podejrzany o szpiegostwo na rzecz Rosji, został w r. 1908 wydalony z Persji”. Wydalenie obywatela obcego państwa pod zarzutem szpiegostwa posiada określoną normę prawną w stosunkach międzynarodowych. Nic takiego nie miało miejsca w przypadku S. Szapszała. Jak podał w ówczesnej relacji z Teheranu rosyjski korespondent prasowy Nikołaj Mamontow, przyczyną opuszczenia Persji przez niego były dworskie intrygi najbliższego otoczenia szacha. O randze zaś, jaką nosiła perska misja Szapszała, świadczy fakt, że po powrocie do kraju został oficjalnie przyjęty przez premiera Piotra Stołypina oraz ministra spraw zagranicznych Aleksandra Izwołskiego.

Garść ciekawych informacji o naukowej karierze Szapszała w przedrewolucyjnej Rosji (i latach późniejszych) przynosi napisana przez Aszota Bazijanca biografia znanego turkologa i karaimoznawcy, prof. Władimira Gordle-

wskiego, a także opracowanie Andrieja Kononowa poświęcone historii badań nad językami tureckimi w Rosji. Szkoda, że S. Gąsiorowski nie uwzględnił tych publikacji w swych artykułach biograficznych. Należy przy tym sprostować podane przez autora nieścisłości faktograficzne. Nie jest prawdą, że Szapszał „w związku z trwającą wojną został zatrudniony” jako tłumacz w rosyjskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Pracę tę podjął on kilka lat przed wybuchem I wojny światowej. Nie pełnił obowiązków „urzędnika VI klasy w charakterze tłumacza”, ale był dragomanem VI klasy Departamentu Azjatyckiego MSZ. Funkcje urzędnika (czynownik) i dragomana nie były tożsame. Należy dodać, że niektóre z dokumentów tłumaczonych przez niego i sygnowanych jego nazwiskiem oraz funkcją dragomana zostały wydane drukiem. Nie jest prawdziwą informacją, że Szapszał tłumaczył treść dokumentów przejętych w styczniu 1915 r. na tureckim krajoznawcu „Hamidiye”. Fakt bowiem opanowania takiej jednostki przez rosyjską eskadrę w ogóle nie miał miejsca.

Kwestią pominiętą przez Gąsiorowskiego pozostaje zagadnienie relacji łączących Szapszała z rodziną carską. Wiadomo, że był on przyjmowany w pałacu w Carskim Siole, sam gościł imperatora Mikołaja II wraz z jego najbliższymi w zespole kienes w Eupatorii w 1916 r. (w artykułach Gąsiorowskiego zabrakło daty dziennej tego wydarzenia – 16 maja). W literaturze przedmiotu wskazuje się, że na początku drugiej dekady XX w. Szapszał, pomimo stosunkowo niskiej pozycji urzędniczej sekretarza kolejalnego (X stopień w tabeli rang), darzony był zaufaniem rodziny carskiej. Potwierdza to m.in. dziennik i korespondencja carycy Aleksandry oraz pamiętniki jej bliskiej przyjaciółki, księżnej Anny Wyrubowej.

Wydarzeniem, które z pewnością nie powinno było zostać pominięte, był karaimski zjazd narodowy (kurułtaj) obradujący pod przewodnictwem Szapszała w dniach 27 sierpnia – 3 września 1917 r. w Eupatorii. Podjął on szereg istotnych dla przyszłości Karaimów postanowień, a wkład weń Szapszała, jako nie tylko religijnego, ale i świeckiego przywódcy narodowego, był znaczący. Wyraźny niedosyt pozostawia sposób prezentowania wydarzeń z jego biografii przypadających na lata 1917–1920. Nie jest prawdą, jakoby dopiero w marcu 1919 r. Szapszał przybył na Krym, aby rychło w obawie przed prześladowaniami wyjechać na Kaukaz, a stamtąd do Turcji. Dzięki ustaleniom Dmitrija Prochorowa jest pewne, że Seraja Szapszał od

marca 1917 r. przebywał w Eupatorii, aktywnie uczestnicząc m.in. w działalności Karaimskiego Zarządu Duchowego oraz Karaimskiej Rady Narodowej. Na przymusową emigrację udał się dopiero w styczniu 1920 r.

Okresem najmniej rozpoznany w jego biografii pozostają wciąż lata spędzone w Turcji. Bez wykorzystania tureckich archiwaliów wciąż niezbyt wiele wiadomo o jego ówczesnej aktywności. Trudno natomiast zgodzić się z autorem omawianych artykułów biograficznych, iż Szapszała „w tym okresie opublikował jedynie” przekład na język francuski niewielkiej noweli tureckiego pisarza i publicysty Ruşen Eşref Beya. W Stambule został wydany bowiem w 1928 r. opracowany przez Szapszała zbiór dokumentów źródłowych, zawierających teksty przyznanych Karaimom w XVII i XVIII w. przywilejów (jarłyki) krymskich chanów oraz wyroków (hudżety) kadi-eskerów. Publikacja ta nosiła tytuł: *Kyrym chanlary we kadi-'askerleri tarafyndan Kārā'ımlere werilen jarlyklar we hüdždżet-i szer'ijeler*. Edycja źródłowa stanowiła dopełnienie innej ważnej pracy naukowej Szapszała z dziedziny karaimoznawstwa *Kyrym Karaj Türkleri* również z 1928 r.

Obszernie potraktowany został przez S. Gąsiorowskiego okres wileński w biografii Szapszała, opisany w „Polskim słowniku biograficznym”. Jednak i tu mamy do czynienia z kilkoma ważkimi pominięciami. Zabrakło np. informacji o przyznaniu S. Szapszałowi w 1930 r. doktoratu z dziedziny orientalistyki przez Uniwersytet Jana Kazimierza, a w 1939 r. nadaniu tytułu profesora nadzwyczajnego Uniwersytetu Stefana Batorego. Autor wspominał co prawda o jego lektoracie języka tureckiego w wileńskiej Szkole Nauk Politycznych, ale pominął fakt wygłaszania wykładów na uniwersytetach w Warszawie, Lwowie, Krakowie i Wilnie oraz w Szkole Wschodnioznawczej przy warszawskim Instytucie Wschodnim. Dla charakterystyki postaci oraz dokonań karaimskiego uczonego, doradcy i dyplomaty zabrakło informacji o przyznanych mu, oprócz Krzyża Komandorskiego z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski, odznaczeniach: rosyjskich (ordery Św. Anny i Św. Stanisława), perskich (order Lwa i Słońca), tureckich i jugosłowiańskich.

Osobnym zagadnieniem w omawianych publikacjach pozostają drugorzędne kwestie stylistyczne. Autor w oparciu o dokumenty sprzed z górą osiemdziesięciu lat powieli zamieszczone tam zwroty, dziś uznawane za nieścisłe, więcej nawet – wprowadzające czytelnika w błąd. Tak jest w przypadku „języka

turecko-tatarskiego” czy „literatury turecko-karaimskiej”. Niewłaściwe jest nazwanie religijnej szkoły przy kienesie mianem „parafialnej”. Instytucje wspólnot religii niechrześcijańskich nie noszą określeń charakterystycznych dla wyznań chrześcijańskich. Niefortunne jest nazwanie uzyskanego przez Szapszała tytułu ribbi jako „stopień kandydata na zajmowanie stanowiska w karaimskiej hierarchii duchownej”. Tytuł ribbi (rzadziej erbi) stanowi desygnat słowa ‘nauczyciel religii lub języka’ i oznacza, że osoba uzyskała odpowiednie wykształcenie religijne. Nie jest to stopień kandydata na stanowisko, tym bardziej w hierarchii duchownej. Taka bowiem struktura hierarchiczna w religii karaimskiej nie funkcjonuje. Nietrafne jest również użyte w innym miejscu przez Gąsiorowskiego stwierdzenie, że jest to stopień do „karaimskiego stanu duchownego”. Nie istnieje stan duchowny, są jedynie osoby pełniące posługę duchowną. Jest ona im powierzana z wyboru, a nie z nominacji związanej z przynależnością do stanu duchownego. Miejsce pochówku na Lipówce w Wilnie nie jest cmentarzem karaimsko-tatarskim. Są to dwie odrębne nekropolie (sam autor posłużył się karaimskim terminem zierat, a nie tatarskim mizar). Błędem jest określenie hachamów krymskiego oraz trockiego jako „hachama guberni taurydzko-odeskiej” i „hachama guberni trockiej”. Po pierwsze, nie było w Rosji takiego tworu jak gubernia taurydzko-odeska, po drugie podział terytorialny na hachamaty nie pokrywał się z granicami administracyjnymi guberni. Po trzecie wreszcie, władzy hachama trockiego nie podlegał okręg „obejmujący gubernię wileńską”, lecz gminy karaimskie w Poniewieżu (gubernia kowieńska), w Trokach, później także w Wilnie (gubernia wileńska), w Łucku (gubernia wołyńska) oraz wspólna w Pskowie i Ostrowie (gubernia pskowska).

Autor powołując się na treść ukazu z 3 (24) marca 1837 r. podaje, że „co tydzień, w terminie wyznaczonym przez hachama, powinni byli spotkać się z nim hazzani danego okręgu w sprawach dotyczących ich społeczności. Wspólnie stanowili oni Karaimski Zarząd Duchowny”. Zdanie to wymaga niezbędnego sprostowania. Taurydzki Karaimski Zarząd Duchowny (dopiero od marca 1843 r. rozszerzona nazwa Таврическое и Одесское караймское духовное правление) składał się jedynie z dwóch starszych (uflu) hazzanów obu kienes w Eupatorii, a nie „hazzanów danego okręgu”. Hacham przewodniczył posiedzeniom Zarządu, ale opinie pozostałych członków nie

były dla niego wiążące, gdyż Zarząd stanowił organ doradczy. Nie jest też ściśle twierdzenie autora: „Gdyby jednak okazało się, że jakieś postanowienia hachama były sprzeczne z prawem karaïmskim lub państwowym, to wówczas każdy hazzan mógł je zaskarżyć miejskim urzędnikom gubernialnym w ciągu trzech dni od wydania decyzji ich zwierzchnika duchowego”. Zgłoszenie naruszenia przez hachama przepisów dotyczyło prawa państwowego, a nie zwyczajowego karaïmskiego, i przysługiwało nie każdemu hazzanowi, lecz członkom Zarządu Duchowego. Ponadto zgłoszenia takiego mieli oni dokonać nie miejskim urzędnikom gubernialnym, ale bezpośrednio gubernatorowi taurydzkiemu. Odpowiedni 35 artykuł wspomnianego ukazu brzmiał: „Если бы по какому либо делу Гаазаны нашили заключение Гахама несогласным с общими государственными узаконениями, или предписаниями высшего начальства: то они обязаны, не позднее как через три дня, представить о семь мнении своем Таврическому Гражданскому Губернатору”.

Inną kwestią, która powinna zostać w artykule S. Gąsiorowskiego właściwie objaśniona, to zagadnienie wyboru na funkcję hachama. Wedle wspomnianego ukazu, który wszedł następnie w skład rosyjskiej ustawy o wyznaczeniach obcych, prawo wyłaniania kandydatów hachamów, zarówno taurydzko-odeskich, jak i trockich, przysługiwało nie gminom karaïmskim, ale ich przedstawicielom. Każda gmina karaïmska niezależnie od swej liczebności posyłała na zjazd wyborczy jednego delegata. Nierzadko zgłoszone podczas zjazdów kandydatury nie były uzgodnione z samymi zainteresowanymi. Tak było, jak się zdaje, m.in. w przypadku wyborów hachama trockiego w 1911 r. Wycofanie się wyłonionych już kandydatów z oficjalnego ubiegania się o tę funkcję powodowało bądź konieczność powtórzenia głosowania, bądź wyłonienie osoby jedynie pełniącej obowiązki hachama. Obowiązujące w Rosji prawo wymagało zgłoszenia przez zjazd dwóch kandydatów, spośród których to minister spraw wewnętrznych dokonywał właściwego wyboru hachama. Dlatego też nietrafne jest użyte przez Gąsiorowskiego sformułowanie, dotyczące decyzji delegatów zjazdu wileńskiego, iż „wybrali oni dnia 16 sierpnia 1911 r. nowym hachamem trockim S. Szapszała trzema głosami, dwa pozostałe otrzymał pułkownik armii rosyjskiej i poeta Szymon (Semen) Kobecki”. Nie był to wybór hachama, lecz kandydatów na tę funkcję. Ilość uzyskanych gło-

sów nie miała tak istotnego znaczenia, skoro rosyjska ustawa wymagała przedstawienia dwóch kandydatów. W przepisach dotyczących wyznania karaïmskiego w II Rzeczypospolitej wymóg ten został usunięty, a prawo wyboru hachama przyznane czterem funkcjonującym na ziemiach polskich gminom. Zachowano natomiast tryb elekcji pośredniej. Wybór Szapszała na hachama trockiego w październiku 1927 r. został zatem dokonany głosami 4 delegatów gmin karaïmskich, a nie – jak podaje autor – „zjazdu gmin”.

Oba artykuły biograficzne zawierają również drobne pomyłki wynikające zapewne z przeoczenia. I tak mowa jest np. o czterech córkach Seraji Szapszała zamiast siostrach, bądź też o rzeźbiarskiej – miast malarskiej – profesji jego szwagra Borysa Egiza. Nieco na wyrost jest tytułowanie Wiktora Tirijaki profesorem (jest on absolwentem studiów inżynierskich). Poruszona przez Gąsiorowskiego w formie przypisu do tekstu kwestia zasadności stosowania form ‘hachan’ / ‘hacham’, podobnie jak dobór wykorzystanej przezeń literatury przedmiotu, mogłyby stać się tematem odrębnej szerszej polemiki.

Garść tych krytycznych uwag nie przesłania niewątpliwych zalet obu biograficznych artykułów poświęconych osobie Hadży Seraji Szapszała. Należy żywić nadzieję, że ich autor, dotarłszy jeszcze do innych źródeł i materiałów, pokusi się w niezbyt odległej przyszłości o stworzenie pełnej biografii tej wyjątkowej postaci.

Mariusz Pawelec

Przypisy:

¹ Stefan Gąsiorowski, *Między Rosją, Persją i Turcją. Życie i działalność Seraji Szapszała w latach 1873-1927*. [w:] *Od Anatolii po Syberię. Świat turecki w oczach badaczy*, red. E. Siemieniec-Golaś, J. Georgiewa-Okoń, Kraków 2010, s. 59-67.

² Stefan Gąsiorowski, *Szapszał Seraja Markowicz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, red. A. Romanowski, t. XLVII, Warszawa-Kraków 2010, s. 61-64.

³ *Seraâ Markovič Šapšal (biografičeskie svedeniâ)*, [w:] *Karaïmskaâ narodnaâ ênciklopediâ*, red. M. S. Sarač, t. I. Moskwa 1995, s. 23.

⁴ *Karaïmskij biografičeskij slovar' (ot konca VIII v. do 1960 g.)*, sostavil Boris S. El'âševič, Moskwa 1993, s. 214.

⁵ Sergej M. Šapšal, *Valentin Alekseevič Žukovskij*, [w:] *Očerki po istorii russkogo vostokovedeniâ*, t. 5, Moskwa 1960, s. 131-133.

⁶ Tom poświęcony pamięci Żukowskiego był pokłosem odbytej w 1958 r. w Leningradzie konferencji orientalistycznej w stulecie jego urodzin.

⁷ Elena Andreeva, *Russia and Iran in the Great Game. Travelogues and Orientalism*, New York 2007, s. 193.

⁸ Ašot P. Baziânc, *Vladimir Aleksandrovič Gordlevskij*, Moskwa 1979; Andrej N. Kononov, *Istoriâ izučeniâ türskich âzykov v Rossii. Dooktâbr'skij period*, Leningrad 1982.

⁹ O funkcji dragomana VI klasy w strukturze rosyjskiej służby dyplomatycznej zob. *Spravočnaâ kniga dlâ dolžnostnyh lic central'nyh i zagraničnyh ustanovlenij Ministerstva inostrannyh del*, sostavil Mihail N. Nikonov, St. Petersburg 1869, s. 213-214, 392.

¹⁰ *Dnevnik Imperatora Nikolaâ II i imperatricy Aleksandry Fedorovny*, t. I: 1 ânvarâ – 31 ûlâ 1917, izdal Vladimir M. Hrustalëv, Moskwa 2008; *Frejlina Eë Veličestva. Imtimnyj dnevnik i vospominaniâ Anny Vyrubovoj. 1903-1928*, izdal Sergej V. Karačevcev, Moskwa 1991.

¹¹ Dmitrij A. Prohorov, *Obšestvennye, nacional'no-kul'turnye ob'edineniâ i organy konfessional'nogo samoupravleniâ krymskikh karaïmov v 1917-1920 gg.*, [w:] *Materiály po arheologii, istorii i êtnografii Tavrii*, t. XV, 2009, s. 573-621.

¹² *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii*, t. XII, St. Petersburg 1838, s. 134.